

Wojciech DONIAK

VÁCLAV HAVEL I JEGO DROGA DO NAPISANIA LISTU DO GUSTÁVA HUSÁKA (1975)

Václav Havel and his Path to Writing the Letter to Gustáv Husák (1975)

Keywords: *Václav Havel, Gustáv Husák, Czechoslovakia normalisation, Czechoslovakia, Open letter, Letter to Gustáv Husák*

Contact: *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu; doniakwojciech@gmail.com*

1. Koniec wiosny w Pradze – nowa czechosłowacka rzeczywistość

„Praska wiosna” zakończyła się tak szybko jak się rozpoczęła. Grupa reformatorska wewnątrz KPCz wyprzedziła swoją epokę o 20 lat. Zapał i szczerą chęć zmiany skostniałego systemu na lepsze skończyły się brutalną okupacją kraju i internowaniem rządzących, którzy pod przymusem musieli ustąpić „bratnim narodom”. Rządzący w państwach Układu Warszawskiego czuli się autentycznie zagrożeni zmianami w Pradze, a Alexandra Dubčeka postrzegali co najmniej jako człowieka nierozumiejącego idei socjalizmu i czasów, w których żyje, a w radykalnych opiniach zupełnie nienadającego się do rządzenia krajem. Czechosłowacja, kraj, który znajdował się przy ówczesnej granicy między wschodem i zachodem, była bardzo ważna dla całego bloku socjalistycznego, który to był w stanie wymusić na niej posłuszeństwo nawet siłą. Historia ta pokazała całemu światu oraz innym komunistycznym partiom na Zachodzie, że socjalizmu w wersji radzieckiej nie da się zreformować, a Breżniew i jego ekipa utracili dobrą twarz w opiniach lewicowych intelektualistów. Przez następne 21 lat w Czechosłowacji miał miejsce „powrót do normalności” pod egidą nowych, lojalnych wobec Moskwy działaczy partyjnych, którzy przy każdej możliwej okazji starali się wmówić społeczeństwu, że to, co wydarzyło się w ich kraju w 1968 to była aberracja, która była wynikiem szaleństwa ludzi na szczytach władzy, a lud Czechosłowacji miał od tego momentu posłusznie wykonywać wszystkie polecenia rządzących.

„Lud Czechosłowacji miał od tej pory tylko radośnie budować socjalizm, co zresztą, według ówczesnej propagandy, było jego głównym marzeniem. (...) Oficjalne życie polityczne, odbywało się teraz w rytmie zjazdów partyjnych, prezentujących »nienaruszalną jedność partii i ludu« oraz rzeczywiste lub zmyślane sukcesy. Można było odnieść wrażenie, że życie

ze swoimi dramataми, wzlotami i upadkami odbywa się gdzie indziej, a szary obywatel może je tylko obserwować – w odpowiednio spreparowanej wersji – na ekranie telewizora” (Jokeš 2020: 377).

2. Droga do napisania listu do nowego sekretarza (1975)

Tzw. normalizacja odbiła się na życiu Havla bardzo szybko. Już w styczniu 1969 roku w praskim mieszkaniu Havla przy nabrzeżu Engelsa zamontowano podsłuch, lecz przyszły prezydent broni nie złożył¹. W tym samym roku spod jego pióra wyszło kilka tekstów dotyczących sytuacji politycznej, w jakiej znalazła się Czechosłowacja po „wyzwoleniu od kontrrewolucji”. W każdym z nich widoczna jest odwaga Havla i determinacja do walki. Warto zaznaczyć, że Havel pisywał wcześniej listy protestacyjne do władz kraju, czego przykładem może być list wysłany do Dubčeka w 1969 roku.

Lata siedemdziesiąte XX wieku były niezwykle trudnym okresem dla czechosłowackiej kultury. Dzienniki, w których publikował Havel (takie jak np. „Tvář”) zostały zamknięte, wielu jego znajomych intelektualistów i pisarzy znalazło się w więzieniu, a on sam został wyklęty, w czeskim życiu kulturalnym stał się *persona non grata*.

„Režim jeho případ považoval za vyřízený prostě tím, že ho vyřadil z literárního provozu. Zbytek už měl zařídit čas. (...) Ještě počátkem roku 1969 byl Havel vysoko na seznamu nepřátel státu” (Kaiser 2009: 87).

Pierwsza połowa tej dekady była dla Václava Havla czasem pustki i kryzysu w twórczości artystycznej. Wielu jego przyjaciół było albo w więzieniu, albo na Zachodzie. Nie mógł pracować w swoim teatrze „Na zábradlí” ani w jakimkolwiek innym.

„Havel poświęcił niemal cały rok 1971 pracy nad sztuką, w której zamierzał oddać atmosferę tych czasów. »Spiskowcy« okazali się jednak najmniej udanym i najrzadziej wystawianym dziełem w całym jego dorobku” (Kaczorowski 2014: 234).

Władzy jednak nie udało się skierować Václava Havla do pracy w kotłowni. Nie mógł wystawiać swoich sztuk na deskach teatrów w Czechosłowacji, ale robił to poza jej granicami. Dzięki zagranicznym wynagrodzeniom zachowywał niezależność finansową (a nawet kupił Mercedesa, wyróżniającego się na tle innych typowych dla tego okresu w Czechosłowacji samochodów, takich jak Škoda czy Trabant). Ostatecznie w 1974 roku zatrudnił się w browarze w Trutnovie oddalonym 12 kilometrów od jego wiejskiej posiadłości zwanej Hrádeckiem. Po latach Havel pisał, że chciał wtedy zdobyć

¹ Kaczorowski, A. *Havel: Zemsta bezsilnych*. Wołowiec: Wydawnictwo Czarne, 2014, s. 190.

nowe inspiracje artystyczne, a pieniądze były dopiero na dalszym planie, choć „ve skutečnosti to bylo spíš naopak. Do pivovaru musel jít kvůli penězům, při tom si ale okysličil mozek” (Kaiser 2009: 94). Stosunki ze współpracownikami układały się dobrze, lecz kierownik browaru wahał się w sprawie zatrudnienia Havla – StB nieustannie go obserwowała, a w szatni zamontowano nawet podsłuch. To właśnie praca w trutnovskim browarze stała się dla Václava Havla inspiracją do napisania *Listu otwartego do Sekretarza Generalnego KPCz Gustáva Husáka*:

„Zmiana środowiska i trybu życia, a przede wszystkim konfrontacja z realiami egzystencji przeciętnego obywatela okazały się zbawienne dla jego psychiki i twórczości. Temu doświadczeniu zawdzięczał inspirację dla swoich dwóch najważniejszych, napisanych w 1975 roku tekstów” (Kaiser 2009: 237).

„Ideu napsat Husákovi otevřený dopis v sobě Václav Havel nosil asi rok a půl” (Kaiser 2009: 98). Havel napisał list do pierwszego sekretarza z wewnętrznej frustracji – głęboko nie zgadzał się z otaczającą go rzeczywistością:

„Psal jsem to prostě ve víře, že to může mít určitý »společensko-hygienický« význam. Vůbec si myslím, že říkat pravdu má smysl vždycky, za všech okolností” (Freimanová, Joohanidesová 2019: 135).

W tym samym wywiadzie Havel dodaje, że drugim powodem napisania tego listu była jego determinacja, potrzeba udowodnienia przed sobą samym, że walczy dalej i że się nie poddaje, określił to jako „vlastní determonovanost” (Freimanová, Joohanidesová 2019: 135).

Václav Havel pisał list przez czternaście dni. Jak podkreślał, ważne dla niego było to, aby dokładnie opisać sytuację i wyrazić prawdziwe emocje drzemiące w nim i całym społeczeństwie. Chciał wystosować apel, pokazać władzom i światu, co myślą obywatele Czechosłowacji, wskazywał kierunki zmian. Co ważne, Havel wyrzekł się od samego początku abstrakcji i ... „nudy”. Wiedział, że list będzie czytany nie tylko w Czechosłowacji. Chciał, aby ten nieco nietypowy – ponieważ liczący aż dwadzieścia osiem stron – list mógł przeczytać dosłownie każdy obywatel:

„Hlavní, co mne zajímalo, bylo, jestli ten text je dobrý, totiž má hlavu a patu, jestli není příliš abstraktní a nudný, jestli je z něho cítit i určitý apel” (Freimanová, Joohanidesová 2019: 136).

Największy problem stanowiło przekazanie światu tego tekstu i jego kolportowanie. Bał się, że list zostanie przechwycony przez tajną policję jeszcze przed jego upublicznieniem:

„A hlavně jak zajistit, aby se o tom Bezpečnost nedozvěděla před odesláním a celé mi to nějakým způsobem nepřekazila. Z jistých důvodů jsem totiž svůj dopis chtěl odeslat až několik dní poté, kdy byl napsán a přepsán. A tak jsem byl v tom mezidobí dost nervózní a podnikal jsem četná složitá bezpečnostní a utajovací opatření” (Freimanová, Joohanidesová 2019: 136).

Liczył się również z tym, że po rozpowszechnieniu listu może zostać aresztowany i postawiony przed sądem. Cytowany wywiad pochodzi z dnia 29 kwietnia 1975 roku, tj. zaledwie trzy tygodnie po upublicznieniu listu. W słowach Havla jest strach o przyszłość oraz gotowość stawienia czoła najgorszym możliwym scenariuszom, mimo tego nie żałował swojej decyzji:

„I když se mi nezdálo a dodnes se mi nezdá být – z různých důvodů – pravděpodobné, že by mne mohlo potkat to nejhorší, totiž že by mne za to mohli zavřít, přesto jsem byl přirozeně od začátku připraven i na tuto eventualitu, protože člověk má počítat se vším. Je pochopitelné, že tím spíš, že musím být připraven na možné represe, zajímá mne hodnota a účelnost mého dopisu. (...) Doufám přirozeně, že této možnosti konečného posouzení úrovně své připravenosti budu ušetřen” (Freimanová, Joohanidesová 2019: 137).

Na pytanie, jak konkretnie się przygotował na możliwość swojego uwięzienia, odpowiedział żartobliwie:

„Mám sbalený jakýsi »pohotovostní balíček«, v němž jsou cigarety, kartáček na zuby, pasta, mýdlo, nějaké knihy, trička, papír, projímadlo, a ještě pár dalších drobností, už si přesně nevzpomínám, co jsem tam ještě dal. Ten balíček mám stále u sebe, přesněji řečeno, mívám ho s sebou, když opouštím dům” (Freimanová, Joohanidesová 2019: 137).

Václav Havel wysłał list do sekretariatu Gustáva Husáka 10 kwietnia 1975 roku. List został jednocześnie wysłany do zachodnich gazet, takich jak „Die Welt”, „Neue Süddeutsche Zeitung”, „The Times” czy „Le Monde”. Na Zachodzie przyjęto list entuzjastycznie, przetłumaczono go na kilka języków, pokazując światu czechosłowackie realia tamtego okresu. Został jednym z dzieł-protestów pisarzy zza żelaznej kurtyny,

które przeszły do historii, podobnie jak utwory Leszka Kołakowskiego, Jacka Kuronia czy Andrieja Sacharowa².

W Czechosłowacji list wydrukowała podziemna oficyna Petlice (pl. Skobel), szeroko rozpowszechniając go w samizdacie, czyli czechosłowackim podziemiu literackim. List przyjęto z wielkim entuzjazmem³, sam Havel wspominał:

„Různými cestami mi přišly velmi dobré zprávy o odezvy mého dopisu. Přímou mi však lidé nepíší z důvodů, které lze pochopit. Sám jsem své přátele žádal, aby mi nepsali. (...) Přímou mi napsal vlastně zatím jen jediný člověk – Dr. Prokop Drtina, bývalý ministr spravedlnosti, jehož hezkého dopisu si velmi vážím” (Freimanová, Joohanidesová 2019: 139).

Oczywistym jest fakt, że niezadowolenie z powodu powstania listu dominowało w partii komunistycznej, a dotyczyło przede wszystkim samego Husáka. Co prawda, Havla nie spotkały konsekwencje z powodu rozpowszechnienia tego listu w postaci więzienia, ale list *de facto* nie został przez pierwszego sekretarza nawet przyjęty; tydzień po jego otrzymaniu, w dniu 17 kwietnia 1975 roku, Havel otrzymał bowiem zwrot korespondencji. Opatrzono go wyjaśniającą adnotacją:

„Sekretarz generalny partii nie odebrał korespondencji, gdyż jej faktycznym adresatem były zachodnie środki masowego przekazu, które otrzymały list jako pierwsze, co w sposób oczywisty wskazuje na rzeczywisty cel, jakim jest posłużenie antykomunistycznej propagandzie do ataków na państwo czechosłowackie, partię i nasz naród” (Kaczorowski 2014: 243).

Havel odpowiedział, że nie jest to prawdą, ponieważ list do Gustáva Husáka i do mediów został wysłany tego samego dnia⁴.

Bezdiskusyjnym jednak pozostaje, że Havel właśnie za sprawą tego listu stał się popularny za zachodnimi granicami ojczyzny. Sukces ten, poza tym dodał mu nowych sił twórczych i wyprowadził go ze stanu „permanentnej niemożności”, a wręcz pustki w pisaniu dramatów:

„Znakomite przyjęcie, z jakim spotkał się jego tekst – będący poza wszystkim innym także swoistym aktem autoterapii przedsięwziętym dla odzyskania »równowagi i poczucia własnej wartości« – dosłownie go uskrzydliło. Jeszcze tego samego lata napisał nową sztukę, »szybko, z ochotą

² Kaczorowski, A. *Havel: Zemsta bezsilnych*. Wołowiec: Wydawnictwo Czarne, 2014, s. 244.

³ Ibidem, s. 243.

⁴ Ibidem.

i właściwie tylko po to, aby zabawić przyjaciół» (Kaczorowski 2014: 244).

3. Dopis Václava Havla Gustávu Husákovi (8. 4. 1975)

Havel w swoim liście stara się zobrazować rzeczywistość w Czechosłowacji. Tekst listu bowiem sprawia jednoznaczne wrażenie, że Havel był przekonany o niewystarczającej bądź nierealistycznej wiedzy i świadomości pierwszego sekretarza na temat codziennego życia obywateli Czechosłowacji. Pisząc ten list, Havel stara się adresata do czegoś przekonać z nadzieją, że opisanie jego stanu poznania czechosłowackiej rzeczywistości może wiele zmienić i otworzyć oczy na palące tematy ówczesności.

Jednocześnie pisząc ten tekst, Havel starał się alarmować nie tylko pierwszego sekretarza partii, a za jego pośrednictwem całe jej kierownictwo, ale również cały świat: umiejętnie opisywał i wnikliwie analizował kryzys moralny i duchowy panujący w Czechosłowacji po 1968 roku, jak to ujął, aby w geście wołającego o pomoc pokusić się znaleźć lepszą przyszłość dla wszystkich obywateli. Porusza on w liście kwestie, które są zasadnicze dla życia społecznego, kulturalnego i politycznego, stając się tym samym *de facto* przedstawicielem, głosem ludu.

Autor na początku swojego tekstu stawia kluczową tezę, że społeczeństwo nie jest skonsolidowane, a motywacją do lojalności ludzi wobec władzy jest jedynie strach. Havel *de facto* „wchodzi w skórę” robotników i urzędników starając się mówić ich głosem. Jego słowa są wyrazem wewnętrznej walki z zakłamaniem, obłudą i propagandą, systematycznie pozbawiającymi życie obywateli wartości poznawczych. Havel odgrywa rolę lidera większości obywateli, przemawiając w ich imieniu i starając się starannie przedstawić oraz zbadać problem dotyczący w sposób bardzo bezpośredni owej większości.

Podsumowanie

List do Gustáva Husáka z 1975 roku stanowi, w moim przekonaniu, najważniejszy utwór literacki Václava Havla z okresu dysydenckiego. Czas czechosłowackiej „normalizacji” to ciemne karty historii. Okres ten rozpoczął się od brutalnego stłumienia przez wojska państw Układu Warszawskiego przemian demokratycznych, których twarzą był Alexander Dubček. Na stanowisko pierwszego sekretarza wysunął się wtedy „twardogłowy” Gustáv Husák. Cechami charakterystycznymi epoki były surowe represje wymierzone w „niepokornych”, aresztowania, wzmożona cenzura oraz walka z niezależną kulturą. Václav Havel jako człowiek kultury i spadkobierca demokratycznych wartości

nie potrafił jedynie przyglądać się tym procesom i wielokrotnie angażował się w walkę o prawdę i wolność (oraz miłość – do której będzie nawiązywał także jego późniejszy slogan). Po raz pierwszy został dostrzeżony – zarówno w kraju, jak i za granicą – jako zdradzający nieprzeciętną erudycję autor *Listu do Gustáva Husáka* (poprzedzającego o aż dwa lata jego zdecydowane wystąpienie w gronie inicjatorów i sygnatariuszy Karty 77).

Rok opublikowania listu otwartego do pierwszego sekretarza był czasem, kiedy Havel żył w cieniu czechosłowackiej kultury, kiedy z powodu represji stracił pracę jako dramaturg teatralny w Pradze i przeniósł się do domu na prowincji, podejmując pracę fizyczną w trutnovskim browarze. Emocjonalność listu pozwoliła na wyrażenie dramatycznego apelu do adresata, to krzyk rozpaczy i pełna determinacji próba zainicjowania zmian w Czechosłowacji. Jest to jednocześnie tekst, który przywrócił autorowi nie tylko chęć do dalszej walki o wolność, ale i wolę literackiej pracy twórczej. Havel stał się dzięki *Listowi* z jednej strony znaną w kraju i za granicą osobowością, z drugiej zaś uzyskał wewnętrzny impuls do działania i pisania, które przyczyniły się do umocnienia jego roli na scenie politycznej oraz udziału rozwoju kultury zarówno przed, jak i po 1989 r.

Tekst *Listu do Gustáva Husáka* należy do często wymienianych i analizowanych utworów Václava Havla. Warto jednak zwrócić uwagę, że są to lektury przede wszystkim historyków i politologów, a znacznie rzadziej *List* wspomniany i opisywany jest podczas przedstawiania i badania dorobku literackiego Havla. Droga Václava Havla do napisania utworu ma swoje źródła w jego wyjątkowym życiorysie, kształtującym człowieka przekonanego o niezbywalnej ludzkiej potrzebie wolności. Sam *List* zaś, efekt jego dążeń do przedstawienia właśnie takiego światopoglądu, charakteryzuje się – obok trafności analizy ówczesnej sytuacji – również bogatym słownictwem i wyszukаныmi środkami stylistycznymi. Ten literacki (i językowy) aspekt *Listu* nie doczekał się jeszcze ze strony literaturoznawców (ani językoznawców) głębszych analiz, tak jak stało się w przypadku cieszącego się sporym zainteresowaniem utworu *Dopisy Olze* (pl. *Listy do Olgi*) tegoż autora. Uwaga poświęcona walorom literackim (i językowym) *Listu do Gustáva Husáka* pokazałaby nie tylko dojrzałość literacką i talent autora, ale mogłaby nawet prowadzić do wniosku, że również pod względem literackim utwór należy uznać za przełomowy, prowadzący do powstania cenionych tekstów, takich jak *Moc bezmocnych* (pl. *Síla bezsilnych*, 1978) czy wspomniane *Dopisy Olze* (1983).

Summary

The article elaborates on Václav Havel's Letter to Gustáv Husák, published in 1975. The paper presents the major historical circumstances leading up to the writing of the Letter ('normalisation' of Czechoslovakia). It then shows Václav Havel's path to writing the Letter (especially his need to fight for human freedom) and discusses the outstanding literary qualities of the work. The collected information reflects the groundbreaking character of the Letter in Václav Havel's social activity as well as his literary output.

Literatura

Freimanová, A., Johanidesová, T. (eds.) *Václav Havel: Má to smysl!* Praha: Knihovna Václava Havla, 2019.

Holzer, J. *Europa Zimnej Wojny*. Kraków: Instytut Studiów Politycznych PAN, 2012.

Jokeš, P. *Czesi. Przewodnik po historii narodu i państwa*. Kraków: Avalon, 2020.

Kaiser, D. *Disident. Václav Havel 1936–1989*. Praha: Paseka, 2009.

Kaczorowski, A. *Havel: Zemsta bezsilnych*. Wołowiec: Wydawnictwo Czarne, 2014.

The article is accessible in open access mode under licence CC BY-NC-ND
Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0